

ULUĞ BİR ÇINAR
İmâm Mâturîdî
Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı

28-30 Nisan 2014 • Eskişehir

Hazırlayan
Prof. Dr. Ahmet Kartal



ULUĞ BİR ÇINAR
İmâm Mâturîdî

Uluslararası Sempozyum Tebliğler Kitabı

28-30 Nisan 2014 • Eskişehir

Yayına Hazırlayan
Ahmet Kartal

Koordinatör
Derya Aydın

Grafik Uygulama
Sercan Arslan

Mizampaj
Çelebi Şenel

1. Baskı, 2014 İstanbul

Baskı Cilt

Ofis Yayın Matbaacılık, Güven Sanayi Sitesi, B Blok
No: 386 Tel: (0212) 576 47 15
Topkapı/İSTANBUL

Sertifika No: 19492



Yapım
DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
Bab-ı Ali Yokuşu, Cemal Nadir Sk. B.Milas Han
No: 24/114 Sirkeci/İstanbul Tel: (0212) 520 27 19



Prof. Dr. Mustafa ÜNAL

Yüksek öğrenimine Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başlayıp 1989 yılında tamamladı. Yüksek Lisans'ını "Süleyman Mabedi'nin Tahribi ve Yahudiler Üzerindeki Etkisi" adlı tez ile 1991 yılında tamamladı. Doktorasını İngiltere'nin Birmingham Üniversitesi Art Faculty Theology Department'inde Dinler Tarihi, Karşılaştırmalı Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi alanlarında "Ölüm fenomenolojisi" konusunda 1996 yılında tamamladı. 1990 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak başladığı Akademik hayatını, Profesör Doktor öğretim üyeliği görevini olarak aynı yerde sürdürmekte olup Kazakistan Ahmet Yesevi Uluslar arası Türk Kazak Üniversitesi ve Exeter Üniversitesinde konuk öğretim üyesi ve araştırmacı olarak görev yaptı. Çalışma alanları daha çok Din Fenomenolojisi olup kitapları, makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır.

Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Mâtûrîdîlik

Giriş

İslam'da akılcılığın yegâne temsilcisi olan Hanefilik mezhebinin kültür çevresi olan Horasan ve Maveraünnehr'de, başka bir deyişle Türkistan coğrafyasının en önemli merkezinde doğup yetişen Ebu Mansur el-Mâtûrîdî'nin (ö. 944) adıyla özdeşleşen Mâtûrîdîlik, Hanefilik'in kelami ve felsefi yorumu biçiminde bütün Türkler ve Türklerin etki alanında bulunan başka milletlerin itikadi mezhebi olmuştur. Türklerin İslam tarihi içinde askeri, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal olarak etkili olduğu ilk yüzyıllarda Hanefilik ve Mâtûrîdîlik adıyla fıkhi-kelami düşünce ve yaşam tarzı, doğal olarak muhafaza edilirken, 16. yüzyıldan sonra söz konusu bu alanlarda etkinin kaybedilip düzenin bozulduğunda, öze dönülebilmek amacıyla Mâtûrîdîlik mezhebi, kurtarıcı olarak görülmüştür.¹ Osmanlı'nın son dönemi ise, düzen sağlamak adına ipin ucunun hiç bulunamadığı bir dönem olmuştur. Osmanlı devlet kurumları ve adamları tarafından bir türlü keşfedilemeyen



Mâturîdîlik, ancak, ileride Türkiye Cumhuriyeti devletini kuran kadrolar sayesinde yeniden keşfedilebilecek ve dini kurumların yanında diğer laik ve dünyevi konularda bile Maturîdîlikten ilham alınacaktır. Bu süreç de Osmanlı'nın önemli dönemeçlerinden olan Tanzimat ile başlayacaktır.

Tanzimat'ın ilanından sonra II. Abdulhamit döneminde Osmanlı'nın yıkılışının en önemli nedenlerinden biri olarak görülen din merkezli eğitim sistemi terk edilir, hatta din eğitimi yasaklanıp sadece pozitif bilimleri içeren müfredat tercih edilir. Buna karşılık, Türkçülüğün bayrağı Ziya Gökalp din bilgisi olmadan yetiştirilecek çocuk ve gençlerin geleceğinden endişe eder ve bu uygulamayı eleştirir; gençlere pozitif bilimlerin yanında din bilgilerinin de verilmesi gerektiği yönünde tavsiye yazıları yazar ve bunun da etkisi çok geçmeden görülür. Böylelikle, II. Abdulhamit'in 1882 yılında çıkarttığı bir kanunla *ulum-u diniyye* dersleri de müfredata eklenir. Sonuç olarak, Osmanlı eğitimi ve de devletini yozlaştıran eğitim sistemi devlet denetimine alınmış, dolayısıyla da din eğitimi ulema ve medresenin elinden kurtarılmış olur.²

Ziya Gökalp'ın başlattığı bu hareketin temel felsefi, kısaca, hayatı akıl yoluyla anlamak olup İslam ile Doğu kültürü, uygarlık ürünleri ile de Batı medeniyetinin birlikte olması halinde Türk milletinin ve devletin Büyük Ülküsüne kavuşabileceği şeklindedir.

Mâturîdîliğin her türlü dini fenomenleri anlamada kullandığı akılcılık anlayışı, Osmanlı'nın son evresinde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında dini ve dünyevi konuların klişeleştirilmesi biçiminde yeni kuşakların yetiştirilmesi yolunda felsefi retoriğin temeli haline getirilmiştir. Edebiyat alanında Halide Edip, Yakup Kadri, Ali Ulvi Elöve, M. Emin Yurdakul, Aka Gündüz, İ. Alaaddin Gövsa ve Ali Ekrem Bolayır gibi şair ve yazarlar, din alanında da Elmalılı Hamdi, M. Şemseddin, Aksekili Ahmet Hamdi, Yusuf Ziya Yörükân gibi bazı yazar ve düşünürler nesir ve şiirleriyle bu felsefe doğrultusunda yazarak yeni kuşakların yetişmesine katkı sağlamışlardır.

Mehmet Akif Ersoy da bu çizgi doğrultusunda makale ve şiirler yazarak yeni kuşakların yetişmesinde çaba göstermiştir.

Mehmet Akif Ersoy (d. 1873-ö. 27 Aralık 1936) Osmanlı'nın son, Türkiye Cumhuriyeti'nin de ilk dönemlerinde edebiyat ve ideoloji alanında kendini "millî şair" olarak kabul ettirmekle birlikte, O'nun

şiirlerinde işaret edip vurguladığı dini stratejinin ana çizgisi ne yazık ki, ya anlaşılammış ya da kasıtlı olarak göz ardı edilmiştir. Bir takım mihverlerin temsilcileri Onu "İslam Şairi" şeklinde reklam etse de Onun şiirlerinde İslam'dan ne anladığı, nasıl bir İslam anlattığı konusu hiç gündeme getirilmemiştir.

M. Akif Ersoy'un Safahat'taki şiirlerini konumuz açısından ele aldığımız zaman, günümüzde yönlendirilmiş "Akif algısı"ndan farklı bir biçimde ortaya çıkan "başka bir Mehmet Akif Ersoy"un değişik bir İslam, başka bir deyişle Türk Müslümanlığı sunduğu, görülecektir.

Bu tebliğde O'nun, şiirlerinde Mâturîdîliğin irade, kader ve kaza anlayışını nasıl sunduğu ortaya konulacaktır.

Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerindeki İnanç

Yeryüzünde, başka coğrafyalarda başka ırktan ve kültürden halklar arasında yayılma imkânı bulan bütün evrensel dinler, yayıldığı her coğrafyada değişik mezheplere ayrılırlar.

İslam da onuncu yüzyılda Türklerin İslam'a girmesiyle evrenselleşme sürecine girince değişik coğrafyalarda değişik yorum ve uygulamalarla mezheplere ayrılmıştır. Yine bu yüzyılda İslam'ı resmi din olarak kabul etmeye başlayan Türkler, itikadi anlamda kendi kültürel tarihine uygun olarak ortaya koyduğu Mâturîdîlik mezhebini takip etmiştir.

Mâturîdîlik, Orta Doğu halklarının, özellikle de Arapların nakilci geleneğe bağlı kalarak yorumladığı İslam'dan farklı olarak üretimi amaçlayan akılcılığı ve insan iradesini öne çıkaran Türk Müslümanlığıdır.³

Şiirlerdeki Tanrı İmgesinden Mâturîdîliği Anlamak

M. Akif Ersoy şiirlerinde ortaya koyduğu Allah imgesini Mâturîdîliğin tanrı tipolojisi doğrultusunda anlatır. Sakin Tanrı (deus otiosus) tipolojisi, insanın günlük hayatına fazla müdahale etmeyen ve insanların da dua ve ibadetlerinde işlerine karıştırılmamasını istediği tanrı tipidir.⁴Bu inanç biçimi, Mâturîdî'nin irade ve kader-kaza anlatımının bir ifadesi olup Allah'ı dua ve niyazlarda işe fazla müdahale ettirmemesi eylemidir. Mehmet Akif Ersoy da böyle bir tanrı tipolojisini şiirlerinde çok sık kullanmaktadır. Şair, o dönemde gözlemlediği insanların, günlük hayatta yapmak zorunda oldukları işleri kendileri yapmayıp da Allah'ın yerine getirmesini istemelerine, kaderlerine ölü gibi teslim olmalarına çok ağır bir biçimde hidetlezip bu inanç ve davranışlardan kurtulmalarını



ve onun yerine Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak faal olan Allah gibi, kendi işlerinde faal olmalarını beklemektedir.

Mehmet Akif Ersoy'un **Durmamalım, Mahalle Kahvesi, Hasbihal, Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri, Fatih Kürsüsünde, Hatıralar, Umar mıydın?** başlıklı şiirlerinde, vurguladığı tanrı imgesi, Müslüman halkın tembelliginden her işini Allah'a bıraktığını gözlemlediği halkın yaygın Allah inancını eleştirmesi biçiminde kendini çok açık olarak göstermektedir.

O, bu şiirlerinde halkın kaderci din anlayışını eleştirirken, rasyonel bir İslam inanç ve uygulaması önermektedir. Rasyonel İslam anlayışı Osmanlı'nın çöküşünü araştırma çabaları sonucu ortaya konulmuş bir anlayıştır. Osmanlı'nın son döneminde bir kısım kimseler, Osmanlı'nın çöküş nedenlerinden birisi olarak 1700'lerden sonra medrese eğitiminin "kaderci", "teslimiyetçi" din eğitimiye saptığı tespitini yapıp kuruluşun *rasyonel İslam* diye adlandırılabilir geleksel Türk Müslümanlığı çizgisindeki din eğitimi ve yaşayışına yeniden dönmekle olacağı görüşünde idiler. Cumhuriyet'i kuranlar tarafından da benimsenen rasyonel bir İslam inanç ve yaşayış projesi doğrultusunda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Yusuf Ziya Yörükân, M. Şemsettin Günaltay, H. Basri Çantay, A. Hamdi Akseki gibi din bilginleri çok önemli bilimsel çalışmalar yaparlarken, yine bu çizgide bulunan M. Akif Ersoy da şiirleriyle katkıda bulunmuştur.⁵

Rasyonel Türk Müslümanlığına dönüş M. Akif Ersoy'un şiirlerinde yegâne konu olmaktan ziyade, bir bütünlük içinde kaynaşmış bir öğretilerdir. Bu bütünlük de didaktik bir tarzda işlediği vatan, millet, devlet, bayrak, bağımsızlık ve milliyetçilik temalarıdır. Bu ana konuların tümünün var olması ile rasyonel Müslümanlığa ulaşılacak ve "din" o zaman "var" olacaktır. Bunlardan birisinin yok olması halinde din de ortadan kaybolacaktır. Bu noktada dönemin ilgili şartlarını dikkate almak kaydı ile M. Akif Ersoy'un, şiirlerinde sadece İslam'ı kurtarma, devletin şeriatla yönetilmesi gibi bir kaygısı olmadığı, Onun amacının, Müslüman Türk milletinin nezdinde devletin kurtarılıp yüceltilmesi gayesi olduğu şeklindeki bir tespitin de yabana atılmaması gerekir.

Şimdi, şairin bu görüş ve inancını anlattığı şiirlerini metin olarak ele alalım.

Mehmet Akif Ersoy, **Fatih Camii** adlı şiirin 28 dize-lik birinci bölümünde caminin temelinden başlayarak

taşların renginden, yapının son şekline kadar fiziki durumunu tasvir ederken çağlar içinden yarılıp gelen ata ruhlarının cami suretinde canlanışını aşağıdaki dizelerde şöyle tasvir eder:

*"Bu kutsi ma'bedin üstünde tâban fevc fevc ervâh,
Bu ulvi kubbenin altında cuşan mevc mevc envâr.
Tecessüd eylemiş güya ki subhun ruh-ı mahmuru;
Semadan yahud inmiş hâke, Sina-reng olup didâr!*

Burada ata ruhlarının Fatih Camii olarak şekillen- nişi ortaya konulmaktadır. Şairin anlatımına göre, ata ruhları Fatih Camisinin kah temeli, kah duvarı, kubbesi, kah minaresi olarak kısım kısım cisimleşmişlerdir. Çünkü beş bin yıllık İslam öncesi ve İslami dönem geleneksel Türk inancına göre ata ruhları halk arasında canlı olarak hayatlarını sürdürürler, tıpkı şairin dediği gibi "*Tecessüd eylemiş güya ki subhun ruh-ı mahmuru*" biçiminde sabah uykusundan kalkıp dirilişinde halkın içindedir, cisimleşmişlerdir.

*Semadan inmemiştir, şüphesiz, lakin semavidir:
Zemini olmayan bir cilve-i feyyaz-ı havidir.*

....

Dizesinde yine yukarıdaki inanç ve düşünce sürdürülmektedir ki, ata ruhlarının maddeleşmiş görüntüsü olan caminin gökten indirilmemiş olmasına rağmen, "ruh" bakımından göksel olduğunu yine vurgulamaktadır: Ata ruhlarının cisimleşerek parça parça bir bölümünü oluşturduğu yapının mimarı Allah'tır.

...

*Görüldü sonra o dağlar zemin-i haşyette!
İnayetiyle Hüda kaldırımca her birini,
Semaya doğru o dağlar da açtı ellerini.*

Bu dizelerde Şair, yeryüzünde olanlara müdahale eden Orta Doğulu algılayışa uygun müdahaleci bir tanrı, bir Hüda tipolojisi ortaya koymaktadır. Doğu veya Batı bölgelerinin Tanrı tipolojileri genel anlamda en sıkışık anlarda korumak imgesiyle inananlarını hep yukarı kaldırmıştır. Her ne kadar bu dizelerde Hüda'nın, ruhları minare ve harem olarak cisimleştirip bir sevinci ve coşkuyu simgelemesi tasvir ediliyor olsa da benzer bir imgeleme Eski Türk Yazıtlarında kaostan varoluşa geçiş, yok oluştan kurtuluşa geçiş anlatırken "*Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal yer-suları, Türk bodunu (ulusu) yok olmasın, bodun olsun diye atam İteriş Kağamı ve annem İlbiğe Hatunu göğün tepesinden tutup daha yükseğe kaldırmışlar...*" (KTD-10-11) ifadesinde de görülmektedir.



Medeniyet yarışını çöl yolculuğuna benzettiği **Durmayalım** adlı şiirinde Mehmet Akif Ersoy, geri kalanın, ilerlemeyenin öldüğü ve sonsuza kadar sürececek olan bu yarışta var olmak için, yine Allah'ın müdahaleciliğini genelde olduğu gibi bir tarafa bırakarak dünyevi işlerde tek geçerli yol olan "akılcı" bir şart ileri sürer: Çalışmak. Çünkü çalışma olmadan, Allah'ın *dei otiosi* özelliği hiçbir zaman fayda etmeyecektir.

... Ölmeden olsun mu ey miskin, bu çöller medfenin?
İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Asumandan refref indirsin demektir bir melek!
"Iyese li'l-insani illâ mâ seâ" derken Hüdâ; (Necm (53):39)
Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha;
Davran artık kârânın arkasından durma, koş!
Mahv olursun bir dakikan geçse hatta böyle boş.
Menzil almışlar da yorgun, belki senden bimecâl!
Belki yok, elbette öyle! Sen ne etmiştin hayâl?

.....
Kurtuluş yok sa'yi-dâimden, terakkiden bugün.
Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!
...

Mâsivâ bir şey midir, boş durmuyor Hâlık bile:
Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i günâgün ile.
Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan!
Leş misin, davranmıyorsun? Bari Allah'tan utan.

Burada öz olarak ortaya koyduğu düşünce şudur: Kişi (burada millet) eğer dünyada var olmak istiyorsa bunun için yapması gereken işleri Allah'tan bekleme-yip, hedefe ulaşmaya kadar, sonucu alana dek, kişi üzerine düşen görevleri layık ile sürdürüp tamamlamalıdır. Bunun önemini vurgulamak için Akif, Allah'ın bile her gün değişik tecellilerle her an bir şeyler yaptığı analojisini, akılcılığı kendine ve sistemine ilke edinen Mâturîdî gibi sunmaktadır. Allah bile değişik biçimlerde davranırken, Türklerin leş gibi yattığını Tanrıya karşı yapılmış büyük bir saygısızlık olduğunu ifade etmektedir.

Mahalle Kahvesi adlı şiirinde şair, Türk halkının nereden nereye geldiğini, parlak günlerinden kahvenin o pis ve leş gibi havasına dönüşünü, o pis kokulu havadaki kirli ruhun vaziyetini, o günlerdeki zavallılığını ve perişanlığını kahvehane imgesiyle çok güzel tasvir etmektedir. Bu şiirdeki kahvehane, Osmanlı'nın taa başından şatafatlı günlerin sonuna kadar ortaya koymuş olduğu güzelliklerin ve diğer zenginliklerin birer birer yıkılarak onun harabesinden yapılmış bir yapıdır.

Kış uykusunda mı geçmişti ömrü ecdadın?
Hayır, o nesl-i necibin, o şanlı evladın,
Damarlarında şehamet yüzerdi kan yerine;
Yüreklerinde ölüm şevki vardı can yerine.
Fakat biz onlara aid ne varsa elde, yazık,
Birer birer yıkarak kahvehaneler yaptık!
Bütün heyakil-i san'at yetiştiren Şark'ın,
Zemin-i feyzi nasıl şure-zara döndü bakın!
Ne hastahanesi kalmış zavallı eslafın,
Ne bir imareti, bitmiş elinde ahlâfın.

...
Burada Tanrı ile ilgili doğrudan ifadeler olmamakla birlikte, aşağıdaki şiirinde de görüleceği üzere, genel anlamda Allah'ın emri olarak vurguladığı akıl gereğince sürekli çalışıp güçlü olmak inanç ve düşüncesini ortaya koymaktadır. Çünkü Allah güçlüdür, güçlü olmak için de çalışmak gerekir.

Şiirin devamında insanların sefilliğine kızıp, ideal olanın tertipli bir biçimde işine gidip maişetini kazanarak ailesini mesut etmek olduğunu, ama Türk halkının bu ideal hayata çok uzak olduğunu, tembel insanların kahvehanelerde çürüdüğü gibi, tembel Müslümanların da cennete uzak olduğunu vurgular. Yani her iyi şey, ancak çalışmakla elde edilir.

Hasbihal adlı şiirinde de Akif Ersoy, önceki şiirlerinde üzerinde özellikle durduğu işi Allah'a bırakmadan, kurtuluşa ancak çalışmakla erişileceği düşüncesini yine vurgular ve Türk halkının tembelliği bırakıp çalışmaya başlamasını Hz. Peygamberin "heleke'l-müsevvifun ... (bugünün işini yarına bırakanlar helak olur)" hadisini naklederek "tembellerin mahvolacağı" tabiat kanununa işaret eder:

Müsevvifler için dünyada mahvolmak tabi'idir.
Bu bir kanun-i fitrattır ki yok te'vili: Kat'idir.
(İşi yarına bırakanlar için dünyada mahvolmak doğaldır
Bu bir yaratılış kanunudur ki yok başka yorumu:
Kesindir.)

dedikten sonra, yine aynı çizgi doğrultusunda insanların yaratılış bakımından çalışmakla emredildiği, tembelliğin ise, "her an faal olan tanrıya" isyan olduğunu belirterek insanları tembel ve çalışkan olarak iki sınıfa ayırt etmek suretiyle dolaylı olarak Türk halkının çalışkanlar kategorisinde olması için Kur'an'dan da ayet gösterip tembel kalmayı sürdürenleri üstü kapalı olarak "Allah'ın kanunu" ile korkutmaktadır:

Fakat cahille alim büsbütün nisbet kabul etmez:
O bir kördür, bu lakin doğru yoldan hiç udul etmez.



Diyor Kur'an: "Bilenler, bilmeyenler bir değil.... Heyhat Nasıl yeksan olur zulmetle nur, ahya ile emvat!"
(Fakat cahille alim hiç bir şekilde kıyaslanmaz
Biri kördür, fakat biri doğru yoldan hiç sapmaz.
Diyor Kur'an: "Bir değildir bilenlerle bilmeyenler...
Nasıl bir olur karanlıkta aydınlık, dirilerle ölüler!)

M. Akif Ersoy bu şiirinde, Allah'ın kendi özelliği ve kanununun "çalışmak", yani faal olmak olduğunu, dolayısıyla insanın da aynı özelliğe sahip olmasından ötürü her an "çalışmak" durumunda olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Zira Türklerin o tarihlerde içinde bulunduğu varlık-yokluk durumu dik-kate alındığında insanların da "sonsuz var olmanın" simgesi Tanrının "faal olma" imgesi ile ancak var olabileceğine işaret edilmektedir.

Safahat'ın ikinci kitabını oluşturan yaklaşık kırk sayfalık **Süleymaniye Kürsüsünde** adlı şiirinde Mehmet Akif Ersoy, memleketin pürmelâl halini değişik imgelerle ortaya koymaktadır: Memlekette siyasetçilerin akıl ve kanun dışı işler yaptığını, şerefli kişilerin ahlaksızlığa karşı çıkmasını engellemek için görevlerinden uzaklaştırıldığını, insanların tembel, işsiz, parasız olduğunu, ne üniversitenin üniversite olduğunu, ne de ordunun ordu olduğunu, kısacası bütün devlet kurumlarının cahil, liyakatsiz ve ahlaksızlarla dolu olduğunu tasvir ettikten sonra, halkın beyinsiz olmasından ötürü, günah olduğunu bile bile, derin bir ümitsizliğe düşmektedir. Zira "*memleket mahvoluyor, din de beraber gidiyor*" sözü ile dinin varlığını memleket ve devletin var olmasına bağlıyor. Az sayıdaki faziletli hocaların da mollavari vurdumduymazlığına ve kadere boyun eğişine sitem ediyor, kahroluyor; milletin tamamen ölü olduğunu (millet-i merhume), her birinin yürüyen bir mezar taşı olduğunu söyledikten sonra, en azından küçük bir ümit bulabilmek niyetiyle başka Müslüman memleketlere yola çıkar.

İlk gezi değerlendirmesini yaptığı Rusya'nın milyonlarca insana uyguladığı zulmünü tasvir ederken elbet bir gün tanrının hesabının onlar aleyhine döneceğini

*.... Hangi ma'sumun olur hunu bu dünyada heder?
Yoksa kanun-i İlahi'yi de yırtar mı beşer?*

dizesiyle anlatırken Allah'ın intikam ve müdahaleci sıfatının elbet bir gün faaliyete geçeceğine inanmaktadır. Halbuki Akif Ersoy, bu dünya işinin Allah'a bırakılmayıp kulun çalışıp gayret göstermesiyle halledilebileceğini sürekli va'z eden birisi olmasına karşın, burada, Rus zulmünün hesabını Allah'a bırakmaktadır. Bu ters bakışın nedeni muhtemelen askeri,

ekonomik, vb. alanlarda Osmanlıdan kat kat üstün olan Rusya'ya güç yetmeyeceğini kabullenmiş olmasındandır. O çoğunlukla, Allah'ın moral konularda faal oluşunu öne çıkarırken, materyal alanlarda insanın çalışarak yüceleceği düşüncesini halka aşılamayacağı millî bir görev kabul etmiştir, yani her an akılcılığı, pozitivizmi va'z etmiştir. Şiirde Türkistan'ın anlatıldığı bölümde, zaten bu düşünceyi şu dizelerle öne çıkarmaktadır:

*Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at;
Şer'i tağyir ile terzil ise -haşa- sünnet!
(Şeriatı bozarak rezil etmek ise, haşa- sünnet!)*

....

*Ne Huda'dan sıkılırlar, ne de Peygamberden.
Sayısız medrese var gerçi Buhara'da bugün...
Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
Ne bu dünyada soran var, ne de ukbada geçer!
Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden,
Çekecek memleketin hali ne olmaz, düşünün!*

Aynı şiirin devamında başta Osmanlı ülkesi olmak üzere, en Batıdakinden en Doğusuna kadar, bütün Müslüman ülkelerde gerilemenin temel nedeni olarak gördüğü ve yaşadığı bütün düzensizliklerin, yolsuzlukların, ahlaksızlıkların, namussuzlukların, küstahlıkların, ükelahıkların, inançsızlıkların ve tembelliğin tam tersinin Japonya'da bulunduğunu, halkının ahlakça çok yüce olduğunu anlatırken, oralarda Osmanlı yöneticilerinin izlerinin olmayışını "*Ulema vahy-i İlahiyi mi bilmem, bekler?*" sözü ile Osmanlıların işlerini Allah'a havale etme inancını eleştirmektedir.

Aynı şiirin Hindistan Müslümanlarının toplumsal, bilimsel ve dini durumunu tasvir eden bölümünde Mehmet Akif Ersoy onların bilim ile dini ayırıp Batının bilimini, kendilerinin de dini inançlarını milliyet duygularıyla birleştirip sanatta, ahlakta ve erdemde çok yüksek düzeylere ulaştıklarını, dolayısıyla da yakın gelecekte bağımsızlıklarını da kazanmayı hak edip daha da geliştirecekleri ümidini vurgulamaktadır. Bu bölümde şair, millî yükselişin bilim, iman, ahlak ve çalışmakla mümkün olacağını işaret ederek yüzyıllardır Osmanlıda terk edilen bu düsturu bir daha hatırlatmak istediği görülmektedir. Mehmet Akif Ersoy, II. Abdülhamit'in *Kanun-i Esasi'*yi kabul ettiği haberinden dolayı Hindistan Müslümanlarının Haydarabad'da yaşadıkları sevinci tasvir ederken, aynı anda bu kabul ediliştin duyduğu şaşkınlığını, pek kabul etmediği *dei otiosi* Allah imgesi ile anlatmaktadır:



*Cûşa geldikçe fakat aynı terâneyle cihan,
Görür oldum dönen işlerde yedu'llahu nihan.
Bu ne şâhın işi, ya Rab, ne sipâhın kârı...
Bu senin kudretinin havsala-çâk esrâr!
Yurdumun gülmeyen evladını artık güldür...
(Fakat aynı sözler cihanı harekete getirip coşturunca,
dönen işlerde Allah'ın gizli elini görür oldum. Bu ne
padişahın işi, ne ordunun işidir Ya rab, ... Bu senin
kudretinin anlayışı parçalayan sırrıdır. Yurdumun gül-
meyan insanını güldür artık)*

anlamındaki sözlerinden de açıkça anlaşılacağı üzere, M. Akif Ersoy, Türk halkının çok eleştirdiği "her şeyi Allah'a bırakma inancına", Allah'ın müdahaleciliğine sıkıştığı zamanlarda kendisi de müracaat etmektedir. Bu dizelerde de II. Abdulhamit'in *Kanun-i Esasî*'yi kabul etmesini halkın tazyiki veya başkalarının Sultanı sıkıştırması sonucunda değil de Allah'ın yeryüzündeki işlere müdahale etmesi sonucunda gerçekleştiğini anlatmaktadır. Hâlbuki M. Akif Ersoy bu inancı çoğu zaman, bu inanca sahip olan Türk halkına kızmak suretiyle eleştirmektedir.

Şiirin devamında Osmanlı halkının birlik içinde olmasını, bilim ve sanayide ilerlemelerini haklı olarak tavsiye ederken Allah'ın vazgeçilmez bir kuralını da "Yaşamak hakkını kuvvetliye vermiş Yaradan" sözleriyle hatırlatmaktadır, ancak buradaki kuralın içinde Allah'ın güçlü olduğu, kendisinin de güçlüleri sevdiği anlamını çıkarmak mümkün olmakla birlikte, dizenin mefhum-u muhalefetinden Onun zayıflara destek olmadığı anlamını da çıkarmak mümkündür.

Bu şiirin sonlarına doğru, Mehmet Akif Ersoy geçmiş olduğu Müslüman ülkelerle diğer ülkelerin gelişmişlik farkını gözlemledikten sonra Müslümanların yükselebilmeleri için son sürat çalışarak bilim ve sanatı elde etmeleri gerektiğini ifade eder ama şair şiirin sonunda çaresiz kalan Müslümanların ülkesini, hiç olmazsa bu toprakları, Anadolu'yu (aşağı yukarı Misak-ı Milli sınırlarını) korumasını Allah'tan diler. Bu dilek bölümünde çaresizlik anlarında olduğu gibi, Allah'ın müdahalecilik sıfatına sığınarak Onun Türklere yardım etmesini diler.

Fatih Kürsüsünde adlı bölümündeki "Vaiz Kürsüde" başlıklı şiirde Mehmet Akif Ersoy, Türk Milleti özelinde bütün Müslümanların genel durumunu uzun uzun tanımlarken "ayaklar altında" kâhşlarının temel nedenini Müslümanların bilimi terk ederek "kader"ci bir "tevekkül" ile dinin maskaraya döndürülmesine dayandırmaktadır. Bunun akabinde Müslümanların

"tevekkül" adına Allah'a ismarladıkları işlerden örnekler vererek Allah'ı kendilerine "kul" ettiklerini hicvederek tasvir etmektedir. Ona göre aklın getirdiği şartları oluşturmak demek olan kader ile ilişkili olan tevekkül inancı, akıl ve tecrübe doğrultusunda işleri tamamlayıp sonucunu Allah'tan beklemek iken, Müslümanlar bunu, emek harcamadan her şeyi Allah'tan istemek şeklinde yaygınlaştırmışlar, İslam'ı lanetleyici bir bakış ile kuşatmışlar, kendileri de "beyni örümcekli" yığınlar haline gelmişler, Din bütün kâinat ile birlikte insanlara da "çalışın!" dedikçe bunlar "kader" deyip "Allah'ın belasına razı olmuşlardır."

"Güç yetiremeyeceğimiz yükü bize yükleme Allah'ım" anlamındaki Bakara (2.) Suresinin 286. ayetinin bir bölümü ile başladığı **Hatıralar** kitabının ilk şiirinde Mehmet Akif Ersoy, Müslümanların içinde bulunduğu acıklı durumu Allah'ın bir cezası olarak tasvir ederken Allah'a karşı kahır dolu yakarıшта bulunur. Bu kahırlı yakarıшта şair, Allah'ın cezasının çok aşırı derecede olduğu ve bunları azaltıp milleti rahatlatmasını isyan edercesine haykırmaktadır:

*"Ey bunca zamandır bizi te'dib eden Allah;
Ey âlem-i İslam'ı ezen, inleyen Allah!
Bizler ki senin va'd-i ilahine inandık;
Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık;
Bizler ki beşer bir sürü ma'buda taparken,
Yıttık o yaman şirki, devirdik ebediyen;
Bizler ki birer hamlede evhamı bitirdik,
Ma'bedlere Ma'bud-i Hakiki'yi getirdik;
Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık...
Gördükse mükâfatını, ya Rab, yeter artık!
Çektirmedığın hangi elem, hangi ezadır?
Her anı hayatın bize bir ruz-i cezadır!
Ecdadımızın kanları seller gibi akmış...
Maksadları dininle beraber yaşamakmış.
Evladı da kurban olacakmış bu uğurda...
Olsun yine, lakin bu ışık yoksulu yurda,
Bir nur-ı nazar yok mu ki baksın bacasından?
Bir yıldız, İlahi? Bu ne zulmet! Bu ne zindan!
Hala mı semamızda gezen Leyle-i memdud?
Hala mı görünmez o seher-pare-i mev'ud?
Ömrün daha en canlı, hararetili çağında,
Çalkanmadayız ye's ile hirman batağında!
Kam aldı cihan, biz yine ferdalara kaldık...
Artık bize göster ki o ferdâyı: Bunaldık!
....."*

Bu şiirinde şair, aslında Deus Otiosus tanrı tipinde "vurdumduymaz" bir Allah'a inanmakla birlikte,



yukarıdaki bölümlerde zaman zaman işaret edildiği üzere, kendinin bütün gayretlerine rağmen, bir belanın henüz bitmeden diğerinin yaşanması gibi karşısında gücünün yetmediği anlarda maddi olmayan konularda Cebriliğe varacak derecede “Müdahaleci bir Allah’ı” özlemekte, O’ndan da bu özlemine karşılık vermesini beklemekte, ama onun vurdumduymazlığına da “kahretmektedir.” İsyan derecesine varan kahrını, teslimiyete dönüştürerek şiirin son bölümünde Onun ile adeta bir anlaşma şartlarını öne sürmektedir:

*“Lâkin bu cehennem onu yıldır mı? Asla!
İ'lâya seğirtip duruyor nâmını hâlâ.*

.....

*Artık gidiyor: Hakk'a varan bir yolu tutmuş,
Allah'a bakan gözleri dünyayı unutmuş.
Cûş eyleyedursun geriden nevha-i hüsrân...
Yâdında onun şimdi ne mâtem, ne de hicran!
Yâdında değil lânesinin hüzn-i elîmi;
Yâdında değil yavrusunun tavr-ı yetîmi;
Yâdında değil doğduğu, ter döktüğü toprak;
Yâdında kalan hâtra bir şey o da ancak:
Gökten ona “yükseli!” diyen ecdâd-ı şehîdi!
Artık o da yükseldi, fakat yerde ümidi:
Bir böyle şehîdin ki mükâfâtı zaferdir,
Vermezsen İlahî dökülen hûnu hederdir!*

Bu dizelerde görüldüğü üzere, şair, Allah’ın yüceliğine teslim olmakla birlikte Dede Korkut’ta görülen Deli Dumrul’un Azrail’e olan tavrını sergileyerek, “Sen Türk milletine edeceğine ettin, bundan sonra onlara kurtuluşu nasip etmezsen her şey boşa gitmiş olacak, bunu bilmelisin” anlamında yakardığı anlaşılmaktadır.

Mehmet Akif Ersoy **Hatıralar** kitabının yedinci şiirine Al-i İmran suresinin 173. ayetini şu anlamı ile birlikte verir: “... Bir takım kimseler kendilerine “düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar; onlardan korkmalısınız” dedikleri zaman bu haberi imanlarını arttırır da “Allah’ın yardımı bize yeter, o ne güzel vekildir” derler.”

Bu şiirin tümü, bu ayetin öncesi ve sonrası ayetlerde anlatılan ilk dönem Müslümanlarının itikadi ve askeri tavırlarının uyumunu özet biçimde şimdiki Müslümanların bu konudaki durumlarını karşılaştırmaktadır. Buna göre şair, ilk dönem Müslümanların cesaret, inanç, gayret, bilgi ve sonunda “Allah’a sığınması”nı gerçek Müslümanlık olarak tanımlarken, bunun karşılığında 20. yüzyılın başarılarındaki

Müslümanların parça parça bölünmesi, yerlerde sürünmesi ve bu haldeyken “Allah’a sığınması”nı “sözde Müslümanlık” olarak tanımlar. Bu anlatımıyla Ersoy, Cebrilikten uzaklaşıp özündeki akılcı Maturidi tevekkül inancına dönmektedir.

Safahat’ın 7. Kitabının 1918 tarihli **Umar mıydın** başlıklı şiirinde Mehmet Akif Ersoy, yine İslam dünyasının ahlaksız, virane ve sefil durumuna işaret ettikten sonra, çaresiz ve ümitsiz halkın kurtuluşu için tek çıkar yolu şöyle tarif eder:

*“Çalışmak!.. Başka yol yok, hem nasıl? Canlarla, başlarla.
Alınlar terlesin, derhal iner mev’ud olan rahmet,
Nasıl hâsir kalır “tevfiki hak ettim” diyen millet?”*

Bu sözlerin ardından Ersoy’un kendisi de ümitsizliğe düşmüş olmalı ki, O da çareyi Allah’tan beklemekte olup Allah’a şu şekilde yakarır:

*“İlahi! Bir müeyyed, bir kerim el yok mu, tutsun da
Çıkarşın Şark’i zulmetten, götürsün fecr-i maksûda?”*

Kurtuluş savaşının yapıldığı günlerde Ankara’da iken yazmış olduğu “Leyla” başlıklı şiirin başında şair sıkıntı ve bunalım anlarında çaresizliğe düşmüş; toprağa sığınmak istemiş, toprağın sertliğini görmüş; göğe sığınmak istemiş, göğün yüksekliğini, uzaklığını görmüştür. Burada O, gök ile Allah’ın rahmetini hayal eder, ama çok uzaklardadır gök.

Bu şiirin arkasından gelen şiirler Cumhuriyet’in ilanımdan sonraki tarihlerde yazılmış olanlardır. Bazen ümitle, bazen ümitsizlikle, bazen imanla, bazen kahırla, bazen isyanla Allah’a yalvardığı ve yıllardır özlediği, “Vatanın düşman işgalinden temizlenip kurtuluşunu” müthiş bir savaştan sonra Mehmet Akif Ersoy dünya gözü ile görmüş ve artık milli şair bu dönemde rahatlamış durumda, yeni devletin din politikasına katkı için Mısır’a görevlendirilmiştir. Orada yazmış olduğu şiirlerin temaları devletin ve milletin kurtuluşundan daha ziyade, biraz daha genel konuları içermektedir. İşte bu aralarda yazmış olduğu şiirlerin temaları genelde Mısır doğası, tarihi ve duygusalılıklardır. Ancak 10 Ocak 1925’te yazdığı **Hicran** adlı şiirde yine şairin eski duygu ve emeli depresir; Mehmet Akif Ersoy Allah’ın, memlekete hala bir rahatlama, nur ve aydınlık vermeyip karanlıklar içinde bıraktığını, artık Allah’tan millete gülmesini değil hiddetlenip korkutmamasını istemektedir. Allah, Mehmet Akif Ersoy’dan ve yurdundan ayrıлып uzaklaşmış; kendisi yanlış yapmış olsa bile, bir ömür boyu ağlayıp aktığı gözyaşlarıyla yıkanıp



arındığına, ama Allah'ın buna rağmen hiç merhamet etmediğini dillendirmektedir:

*"İlahi! Bir hata ettimse, elvermez mi hüsrânım?
Güneşler doğdu, aylar doğdu, ben hala perişanım!
Çakar şimşeklerin karşımda, yırtar, çığner afakı;
Henüz ruhum, fakat, bir yağmurun bin canla müştakı.*

.....

*Şu öksüz yurda bir gülmez misin? Hala yetimindir;
Bütün yangını indirdiklerin, bir gün de nur indir.
Hayır ben handeden geçtim, celalin etmesin tehdid,
Açar haşyetle donmuş her sücudum renk renk ümmid.
İlahi! Pek bunaldım, nerde nurun? Nerde gufranın?
Cehennem gezdirip dursun mu afakımda hicranın?
Evet, gafletti sun'um, lakin insan gaflet etmez mi?
Yıkandım bir ömürdür döktüğüm yaşlarla, yetmez mi?
Gel artık, masivâ yok, şimdi yurdum Tanrı yurdumdur.
Tüten hücremde imanım, yatan, yer yer sücudumdur.
Ne irfanımda bir iz var, ne vicdanımda, ey Yezdan,
O seccadeyle kandilden sinen bigâne rûhundan.
..."*

Görüldüğü üzere şair, Allah'ın Kur'an'da birçok yerde, özellikle de Bedr savaşı ile ilgili olarak bildirdiği gibi, Allah'ın yardımcı tanrı veya kurtarıcı tanrı tipolojisine inanmış birisi olarak, bunca zamandır çekilen çileler ve sabır karşılığında Allah'ın bu özelliklerinin bir an önce tecelli etmesini dilemekte, beklemektedir, ama Allah bunların karşılığını bir türlü vermemektedir.

Tevhid yahut Feryad adlı şiirinde Mehmet Akif Ersoy, Allah'ın büyüklük ve kudret sıfatlarını, inandığı biçimde tasvir ettikten sonra, akli devreye sokup dünyada olup bitenleri Allah'ın dünya olaylarına müdahale sıfatı ile ilişkilendirerek sorgulamaya başlıyor:

*Canileri, katilleri meydana süren sen;
Canideki, katildeki cür'et yine senden!
Sensin yaratan, başka değil, zulmeti, nuru;
Sensin veren ilham ile takvayı, fücuru!
Zalimde teaddiye olan meyl nedendir?
Mazlum niçin olmada ondan müteneffir?
Akil nereden gördü bu ciddi hareketi?
Bir failin icbarı bütün gördüğüm asar!
Cebri değilim.....Olsam İlahi ne suçum var?*

...

dizelerinde Kuran'da ve hadislerde, hatta daha sonraki İslam edebiyatında tasvir edilen Allah'ın sıfatlarını "fiilleri Allah'ın yarattığını, dolayısıyla da kulların kendi fiillerinden sorumlu olmadığını", şeklinde yorumlayan ve böyle olduğunu savunan, insanın rüzgarın

yönüne göre uçan bir tüy gibi Allah'ın iradesine tabi olduğunu ileri süren Cebriyecilerin⁶ karşısında, kulların cüz'i iradesine ağırlık veren Mâturîdî inancına sıkı sıkıya bağlı olan Mehmet Akif Ersoy, Türk'ün o sıkıntılı günlerinde "Cebri değilim. ... Olsam İlahi ne suçum var?" vurgusuyla Allah'ın müdahaleciliğinin bir anlığına da olsa gerçekleşmesini beklemekte; şu dizelerle de bu arzusunu ısrar derecesinde dilemektedir. Çünkü akıllılarla akılsızlar arasında fark kalmamış, başvuracak başka çaresi kalmamıştır:

*...Ya Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha emr-i sükûn inmeyecek mi?
Her an ediyorsun bizi makhur-i celalin,
Kurban olayım nerde senin, nerde cemalin?*

Ama bütün bu arzu ve beklentisine rağmen, aklının ve kalbinin derinliklerinde saklı olan inancına, yine akılcı düşüncesiyle sorular sorarak bağlı kalmakta, uzaklaşmamaktadır. Başa gelen olayların, verilen kurbanların hikmeti Allah'a ait olsa da yine de akılcı bir cevabını ümit edip kabul etmek istemektedir:

*Sendense eğer çektiğimiz bunca devahi,
Kimden kime feryad edelim söyle ilahi!
La-yüs'el'e binlerce sual olsa da kurban
İnsan bu muammalara dehşetle nigezban*

Kurtuluş savaşı yıllarında peş peşe gelen yenilgiler, duyguları neredeyse isyan derecesine çıkaran sürekli ölümler, yokluklar, kıtlıklar ve hastalıklar, düşüncesinin her zerresinde "akılcı" olan Mehmet Akif Ersoy'un bile

*"Bir şahsa esir olmayı bir koskoca millet,
Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?
Dünyayı yakıp yıkmaya bir seyfi-teaddi,
Zâlimlere kahrın o kadar verdi ki meydan:
"Yok âdil-i mutlak!" diyecek ye's ile vicdan
.....Mü'minlere imdâda yetiş merhametinle"*

dizesiyle ülkenin çöküşünde her türlü sıkıntılardan dolayı karşılaşılan bezginliğin neticesiyle Cebriyetten medet umduğu görülmekle birlikte, "... Mazlum şikayette, nedâmette sitemkâr; ...Gelmez mi İlahi sana bir kanlı temaşa?" dizelerinde de zamanın ağır şartlarındaki Allah ile Akif'in kalbinde ve aklında barındırdığı "Allah" ile aynı olmasını dilemektedir. Burada Akif'in tanrı algılayışının iki türlü olduğu açığa çıkmaktadır. Birincisi, maddi konularda, yani dünyevi konularda olabildiğince *deus otiosus*; İkincisi ise, Müslümanların içinden çıkamayacağını zannettiği sıkıntılı durumlarda bir "kurtuluş ümidi" olarak



sarıldığı, toplumun yola gelmesi, dini anlaması gibi moral konularda akılcılıktan uzaklaşarak O'nun müdahaleciliğini ön plana çıkardığı müdahaleci *dei otiosi* tanrı tipidir.

Hakkın Sesleri başlığını verdiği Safahat'ın üçüncü kitabında Mehmet Akif Ersoy, şiire "Allah'ın her şeyin sahibi olduğu, her şeye gücünün yettiği, istediği her şeyi yapabilecek güç ve kudret sahibi olduğu" anlamını içeren Al-i İmran suresinin 26. ayeti ile başlamaktadır. "Malike'l-mülküm", yani "mülkün sahibiyim" sıfatına derinden inanan şairin, Allah'ın bu sıfatlarıyla bitip tükenen imparatorluğa Allah'ın sahip çıkmasını diler. Ama şair, Allah'ın bu karakterini göremeyip bilakis soylu Türk milletini soysuzların eline düşürdüğünü ifade ederken biraz daha ileri gidince "isyana" dalacağından korkmuş olmalı ki, insanın mülke kesin sahip olamayacağına; her şeyi alanın da verenin de Allah olduğuna, dünyaya Allah'ın hükmettiğine sığınır.

Şiirin bu birinci bölümünün devamında Mehmet Akif Ersoy, başta Arapçası ve Türkçe anlamını verdiği ayetin muhtevasında görülen kudretli ve müdahaleci Allah imgesinin memleket ve insanları için bir kez de olsa tecelli etmesini şu şekilde terennüm eder:

*İlahi, en asil akvamı alçaltırsın istersen;
Dilersen en zelil eşhasa izzetler verirsin sen!
Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün senden, bütün senden!
Nasıl tâ Arşa yükselmez ki me'yusane bin şiven?*

.....
.....

*İlahi, altı yüz bin Müslüman birden boğazlandı...
Yanan can, yırtılan ismet, akan seller bütün kandı.
Ne ma'sum ihtiyarlar süngüler altında kıvrandı!
Ne bikes hanumanlar işte yangın verdiler, yandı!
Şu küllenmiş yığınlar hep birer insan, birer candı!*

Sami dinlerin en temel özelliklerinden birisi olan kulun kendini Allah'a acındırması ve Allah'ın "rahmet" sıfatını harekete geçirmek için bu kıtalarda memleketin işgali, ezanların susturulması, çanların inlemesi, milletin zilleti, ülkenin düşüşü, hilalin parlıtısının sönmesi acıklı bir biçimde anlatılır, ama hemen ardından bütün acındırılmalara rağmen Allah'ın rahmetiyle acımadığını, müdahaleciliğinin hiç tezahür etmediğini büyük bir ümitsizlikle, bitkinlikle "Ne doğmaz günmüş ey acizlerin kudretli Hallak'ı!" sözleriyle hayal kırıklığını ifade ederek eman diler. Bununla da kalmayıp elde kalan son yurdu en soylu milleti ile birlikte Allah'ın

kahreden emriyle bir avuç aşağılık soysuz ordu ile yok edilmesi neticesinde Allah'a karşı hayal kırıklığını şu sözlerle ifade eder:

*Tecelli etmedin bir kerre Allahım, cemalinle!
Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!
Oturmuş eğlenirlerken senin -hâşâ- zevâlinle,
Nedir ilhâdı imhâlin o sâmit infiâlinle?
Nedir İslam'ı tenkilin bu müsta'cel nekâlinle?*

İfadesiyle Allah'ın kanununu akla dayandıran Mâturîdîlikteki tanrı inancını insan aklı, insan iradesi ve insanın çalışması toplamındaki ebedi tek kural olarak hatırlatmak suretiyle bunun tersini yapanların böyle acıları her zaman yaşayacağını anlatmaktadır: "Allah'tan bekleme, yardımı kendine kendin yaparsın ancak! Allah ağlayana acımaz!"

Ömrü boyunca rasyonalist bir tanrı inancına sahip olan şair, bütün varlığını kaybettiği anda, bunun dışına çıkarak bir sefercik de olsa Allah'ın müdahaleciliğine teslim olup cebri bir beklenti içine girmesine rağmen şiirin son kıtasında yine özüne dönüp

*Sus ey divâne! Durmaz kâinatın seyr-i mu'tâdı
Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?
Bugün, sen kendi kendinden ümid et ancak imdâdı;
Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bidâdı
Cihan kanun-i sa'in, bak, nasıl bir hisle münkâdı!
Ne yaptın? "leyse li'l-insani illa mâ-se'â" vardı!...
(Sus ey çılgın! Durmaz evrenin her zamanki seyri.
Ne sandın? Yaratılışın hükümleri feryadı hiç dinler mi?
Bugün, sen ancak kendi kendinden ümit etmelisin
yardımı;
Evet, sen git de kendi gayretinle kaldır bu zulmü.
Bak, dünya çalışma kanununa nasıl bir duyguyla bo-
yun eğmekte!
Peki sen ne yaptın? Hâlbuki "leyse li'l-insani illa mâ-
se'â" (insan için kendi emeğinden, çalışmasından başka
bir şey yoktur) vardı!)*

Yusuf Suresinin (12) "... Allah'ın inayetinden ümidinizi kesmeyiniz; zira kâfirlerden başkası Allah'ın inayetinden ümidini kesmez" anlamındaki 87. ayet ile başlayan şiirde Mehmet Akif Ersoy, "dipdiri meyyit (canlı cenaze)" diye adlandırdığı Türk milletinin ölmüşlük derecesindeki uyuşukluğunun İslam anlayışına uymadığını, şaşkınlıktan bir an önce kurtulup Allah'ın kesinlikle reddettiği ümitsizlikten sıyrılıp dünyada bir ışık kalmasa bile onu yaratacak kişinin biz olmamız gerektiğini söyleyerek halka yaşama ve kurtulma şevki şırına etmektedir. Kurtuluş için yine



Allah'ın tek şartını hatırlatır: ümitsizliğe kapılmadan azimle çalışmak.

10 Nisan 1913 tarihinde, Osmanlı'nın hızlı bir biçimde çok aşırı kan kaybettiği günlerde yazmış olduğu ve "İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helak eder misin Allah'ım?" anlamındaki Araf (7) suresinin 155. ayeti ile başladığı şiirde şair, ayetin meali doğrultusunda ülkemizdeki "beş on serseri" dediği küçük bir gruhun yanlışları yüzünden, üç yüz milyon civarındaki Müslüman'ın cezalandırılmasını Allah'ın "adil" sıfatına uymadığını, Müslümanların yaşadıklarına bakarak olan bitenin adaletine sığmadığını yine Allah'a haykırır. Bu adaletsizliği ortadan kaldırması için de Allah'ın hoşuna gidecek Cedd-i Hüseyin (Hz. Muhammed), Harameyn, Hicaz toprakları, üç yüz milyon imanlı insanlar (!?), hikmetli Kur'an, dul kadınlar, öksüz çocuklar motifini kullanmak suretiyle durumu acındırarak Allah'ın adaletini, Allah'ın manifestosunu beklemekte ama, anlatışına göre de bütün bunlardan ümidini kestiği de anlaşılmalıdır:

"Ya Rab, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?
Mahşerde mi biçarelerin, yoksa felahi,
Nur istiyoruz ... sen bize yangın veriyorsun!
"Yandık!" diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!
Ya Rab, bu'ne hüsrandır, İlahi, bu ne zillet?
Mazlumunu nedir ezmede, ezdirmede ma'na?
Zalimleri adlin, hani, öldürmedi hala!
Cani geziyor dipdiri ... can vermede ma'sum
Suç başkasınıdır da niçin başkası mahkum?
Lâ- yüs'el'e binlerce sual olsa da kurban;
İnsan bu muammalara dehşetle nige-h-bân!
Eyvah! Beş on kafirin imanına kandık;
Bir uykuya daldık ki: Cehennemde uyandık!
Yaksaydın a mel'unları ... tuttun bizleri yaktın!
....
.....
Yetmez mi musâb olduğumuz bunca devâhi?
Ağzım kurusun... Yok musun ey adl-i İlahi!

Bu şiirde ve daha başka şiirlerinde de görüldüğü üzere, milli şair, Allah ile millet ilişkisini terennüm ederken Sami dinlerin her şey için, her an Allah'a müracaat ediş biçimlerinden farklı olarak Mâturîdî aracılığı ile Müslüman Türkler arasında yayılan Gök Tanrı dinindeki Tanrı-insan ilişkisine daha çok benzemektedir. Zira bu iki anlayışa göre kişiler, Tanrıya sadece, bütün yapabildiklerini yaptıktan sonra çaresiz kaldığı anlarda başvurur, Onun yardımını diler. Zaten, Gök Tanrı da yarattıkları tarafından fazla rahatsız edilmeyi sevmez.

Değerlendirme ve Sonuç

M. Akif Ersoy'un Safahat'taki şiirlerinden yukarıda alıntılarını verdiğimiz şiirlerinde Osmanlı toplumunu anlatırken öne çıkardığın Allah imgesini Mâturîdî'nin tefsir ve kelam anlatımlarında işaret ettiği Allah tipolojisi ve morfolojisi ile paralellik gösterdiği anlaşılır.

Türklerin İslam'ı kabul etmeye başladığı bin yıl önce İmâm Mâturîdî'nin eserlerinde ortaya koyduğu akılcı ve üretken İslam anlayış ve inancını, yaklaşık bin yıl sonra, Türk milletinin devletsiz kalmaya yüz tuttuğu bir dönemde M. Akif Ersoy da kurtuluşu yine akılcı ve üretici bir İslam ve genel hayat anlayışında olduğunu şiirlerinde konu edip halkı bu yönde uyandırmaya çalışmıştır. Gerçi, başta da işaret ettiğimiz üzere, 1940'a kadar Cumhuriyet'in temel hümanizması da dini ve hayatı bir bütün olarak "akıl" ile anlamak idi.

M. Akif Ersoy'un öncekilerden farklı bir Allah imgesini öne çıkarmasındaki temel amaç, çok sıkıntılı bir dönemde olan bütün Müslümanların düşüşüne neden olarak kabul edilen toplumun inanç ve düşüncesinin yanlışlığının tespiti ve bütün bu yanlışlardan kurtuluşun nasıl olacağını anlatmaktır.

Şöyle ki, Osmanlı'nın son döneminde bir kısım kimseler, Osmanlı'nın çöküş nedenlerinden birisi olarak 1700'lerden sonra medrese eğitiminin "kaderci", "teslimiyetçi" din eğitimi saptığı tespitini yapıp kurtuluşun rasyonel İslam diye adlandırılacak geleneksel Türk Müslümanlığı çizgisindeki din eğitimi ve yaşayışına yeniden dönmekte olacağı görüşünde idiler. Cumhuriyet'i kuranlar tarafından da benimlenen rasyonel bir İslam inanç ve yaşayış projesi doğrultusunda Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Yusuf Ziya Yörükân, M. Şemsettin Günaltay, H. Basri Çantay, İsmail hakkı İzmirli, A. Hamdi Akseki gibi din bilginleri çok-önemli bilimsel çalışmalar yaparlarken, yine bu çizgide bulunan M. Akif Ersoy da şiirleriyle katkıda bulunmuştur.⁷

Rasyonel Türk Müslümanlığına dönüş M. Akif Ersoy'un şiirlerinde yegane konu olmaktan ziyade, bir bütünlük içinde kaynaşmış bir öğretilerdir. Bu bütünlük de didaktik bir tarzda işlediği vatan, millet, devlet, bayrak, bağımsızlık ve milliyetçilik temalarıdır. Bu ana konuların tümünün var olması ile rasyonel Müslümanlığa ulaşılacak ve "din" o zaman "var" olacaktır. Bunlardan birisinin yok olması halinde din de ortadan kaybolacaktır. Bu noktada dönemin ilgili şartlarını dikkate almak kaydı ile M. Akif Ersoy'un, şiirlerinde sadece İslam'ı kurtarma, devletin şeriatla



yönetilmesi gibi bir kaygısı olmadığı, Onun amacının, Müslüman Türk milletinin nezdinde devletin kurularılıp yüceltilmesi gayesi olduğu şeklindeki bir tespitin de yabana atılmaması gerekir. Ancak ülkemizde

“ideolojik” bakışlı bir takım kimseler tarafından Onun yukarıdaki unsurlar bütünlüğünde farklı bir biçimde anlatmaya çalıştığı İslam anlayışı, zannımızca “kasten” göz ardı edilmektedir.⁸

Dipnotlar

- 1 Sönmez Kutlu, *İmâm Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, s.9.
- 2 Şahika Karaca, *Türk Edebiyatında Çocuk –Milli Kimlik İnşası 1900-1923*, Kesit Yay. S. 78-79.
- 3 Bekir Topaloğlu, “Ebu Mansur el-Mâturîdî'nin Kelami Görüşleri”, *İmâm Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, Ankara 2007, s. 177-202; Talip Özdeş, “Mâturîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Yeri”, *İmâm Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu, s. 243-257.
- 4 Mircea Eliade-Ioan P. Couliano, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İst. 1997, s. 37.
- 5 Bu bağlamda Cumhuriyet'in din politikasına başka bir kanaldan katkı sağlamak amacıyla M. Akif Ersoy meal çalışması yapmak üzere projede görev almış ve bunun için Ekim 1925'te Diyanet İşleri Başkanlığı ile 6000 lira bedel karşılığında bir antlaşma yapmıştır. Buna göre Mehmet Akif Ersoy meal çalışmasını yapmak üzere Mısır'a gider. ... Bkz. Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi Mehmet Akif Ersoy ve Kur'an Meali*, 2004, s. 112-165.
- 6 Mezhebin kurucusu Cehm bin Safvan (ölümü 745)'dir. Kurucusunun adına nispetle Cehmiyye de denilir. Görüşlerinden bir kaç şöyledir: İnsan hiçbir şey yapamaz, her şeyi Allah yaratmış olup insanın fiilleri de Allah tarafından yaratılmıştır. İnsanın ne iradesi ne de hürriyeti vardır. Bazı insan fiilleri insana mecazen atfedilir. Bkz. Neşet Çağatay, İ. Ağah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basımevi 1985, s. 134-135.
- 7 Bu bağlamda Cumhuriyet'in din politikasına başka bir kanaldan katkı sağlamak amacıyla M. Akif Ersoy meal çalışması yapmak üzere projede görev almış ve bunun için Ekim 1925'te Diyanet İşleri Başkanlığı ile 6000 lira bedel karşılığında bir antlaşma yapmıştır. Buna göre Mehmet Akif Ersoy meal çalışmasını yapmak üzere Mısır'a gider. ... Bkz. Düccane Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi Mehmet Akif Ersoy ve Kur'an Meali*, 2004, s. 112-165.
- 8 Örneğin, bkz. Doğan, 28-30; M. Ertuğrul Düzdag'ın hazırladığı *Safahat*, Çağrı Yay. 2006, s. 1-180; Ahmet Faruk Kılıç, *Milli Yürek, Mehmet Akif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayışı*, Değişim Yay. İst. 2008, s. 47.